

SOYKIRIM REDDİYESİNDE NE KADAR BAŞARILIYIZ?

*Tuncay ÖĞÜN**

CEMALETTİN TAŞKIRAN, *Van'da Ermeni Devleti Denemesi/Belgelerle*, Ankara: Platin Yayınları, 2006, 219 s.

Ermenilerin Türkler tarafından soykırımı uğratıldıkları iddiası, bilimsel ve siyasal çevrelerde yıllardan beri tartışılmaktadır. Bu tartışmanın son yıllarda Türkiye-AB ilişkilerinde de gündeme gelmesi, konuyu daha da popüler hâle getirmiştir. Popülarite arttıkça Türk-Ermeni ilişkilerini çeşitli boyutlardan ele alan kitap, makale ve benzeri yayınların sayısı da artmaktadır. Özellikle, soykırım tartışmalarının iyice alevlendiği Nisan aylarında bu tür yayın faaliyetlerinin bir kat daha hız kazandığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Hâl böyle olunca çok değerli eserlerin yanında harcı-alem denebilecek çalışmalara da rastlanabilmektedir. Bunlardan biri de, *Platin Yayınları* arasında, Nisan-2006'da, Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran'ın, *Van'da Ermeni Devleti Denemesi/Belgelerle* (Bundan böyle Kitap olarak ifade edilecek) adlı kitabını yayınlamıştır.

Kitap, 1915 yılında meydana gelen ve Van bölgesinin Türk hakimiyetinden çıkmasıyla sonuçlanan olayları incelemektedir. Günümüze kadar iki farklı açıdan değerlendirilen bu olaylar, bir görüşe göre, Türklerin imha ve sürgün kararına direnmeye çalışan Ermeni toplumunun *nefs-i müdafaa* mücadelesinden ibarettir. Diğer bir görüşe göre ise aynı hadiseler, Ruslarla işbirliği yapan Ermenilerin Osmanlı Devletine karşı başlattıkları *kanlı bir isyan* hareketidir. Buna göre Türk-Ermeni ilişkilerinin önemli düğüm noktalarından birini oluşturan bu tartışmalı mevzunun araştırma konusu olarak seçilmesi, özellikle bilim çevrelerinde büyük ilgi ve merak uyandıracaktır. Arka kapağındaki tanıtım yazısında belirtildiği üzere, asılsız soykırım iddialarına karşı gerçekleri belgelerle ortaya koymak ve

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
[/tuncayogun@hotmail.com](mailto:tuncayogun@hotmail.com)

Ermenilerin niyetlerini açıklamak amacıyla kaleme alınan bu kitap, Türkiye kamuoyunda daima ilgi gören söz konusu yaklaşım tarzıyla, bilim dünyasının yanında geniş bir okuyucu kitlesinin de ilgisini çekmeye adaydır.

Ancak kitap, eleştirel bir gözle incelendiğinde, ilk bakışta uyandırdığı ilginin yerini maalesef hayal kırıklığı almaktadır. Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki daha ilk sayfalarından itibaren sıkça rastlanan yazım hataları ve ifade bozuklukları, eserin özensiz bir şekilde hazırlandığını göstermektedir. Bu durum kitabı, Ermeni sorunuyla ilgili çalışmalar için en uygun sezon olarak kabul edilen Nisan ayı içerisinde piyasaya sürme telâşından kaynaklanmış olabilir. Ancak sebep ne olursa olsun bu telâş ya da özensizlik, birtakım önemli hataların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir kere eser, incelemeyi amaçladığı konuyu bir bütünlük içerisinde ele alabilecek şekilde plânlanamamıştır. Kaynakların yetersizliği nedeniyle konunun bazı önemli boyutları ihmal edilmiştir. Elde edilen bilgi ve belgelerin yorumlanmasında ciddî mantık hataları yapılmıştır. Hepsinden önemlisi kitapta bir çok çelişkili ifadeye yer verilmiştir. Hâl böyle olunca konunun özgün bir bakış açısıyla incelenip okuyucuya aktarılması mümkün olmamıştır.

Toplam 219 sayfadan ibaret olup, *İçindekiler*, *Önsöz*, *Ekler*, *Kısaltmalar* ve *Kaynakça* dışında dört ana bölümden oluşan kitabın plâni incelendiğinde, konu seçiminde bir kararsızlığın hakim olduğu hemen dikkat çekmektedir. Açıkçası bu kitapta, tehcir kararı ve Ermeni soykırımı iddialarının mı, 1915 Van olaylarının mı, yoksa Ermeni diasporasının çalışmaları mı inceleneyeceğine bir türlü karar verilememiştir. Her ne kadar, kitabın adından da anlaşılacağı üzere Van'daki Ermeni olayları temel konu olarak seçilmiş ise de diğer iki konudan da vazgeçilememiştir. Fakat bu üç konunun bir bütün oluşturacak şekilde ilişkilendirilmesi de mümkün olamamıştır. Bu nedenle bölümler arasında bir uyumsuzluk, hatta ilgisizlik söz konusudur. Öyle ki, *Ermeni Meselesi* adlı *I. Bölüm*¹ ile *Ermeniler Ne İstiyor?* başlıklı *IV. Bölümün*, 1915 Van olaylarıyla neredeyse hiç ilgisi yoktur. Daha da kötüsü, konu bütünlüğünü bozma pahasına kitaba eklenen bu bölümlerde, orijinal bir bakış açısı da ortaya konulamamıştır.

¹ Yine bir özensizlik örneği olarak; kitabın 17-34 sayfaları arasındaki kısmı, *İçindekiler* bölümünde (*I. Ana Bölüm* olarak gösterilirken, metin içerisinde, aynı bölümün başına *Giriş* şeklinde bir ibare eklenmiştir (Kitap, s. 17). Bu durumun herhangi bir karışıklığa neden olmaması için bu yazıda *İçindekiler* bölümündeki tasnif esas olarak alınmıştır.

Örneğin *I. Bölümde* (Kitap, s. 17-34), Osmanlı Devletinin hoşgörülü tutumu sayesinde Müslümanlarla gayrimüslimlerin barış ve güvenlik içerisinde yaşadıkları, Ermeni komitelerinin faaliyetleri nedeniyle bu ilişkilerin bozulduğu, devlete karşı isyan eden Ermenilerin haklı gerekçelerle tehcir edildiği, tehcir sırasında can ve mallarının korunması için mümkün olan her türlü önlemin alındığı, dolayısıyla bir miktar can kaybına uğramalarına rağmen bir Ermeni soykırımından asla bahsedilemeyeceği gibi hususlar, oldukça genel ve bilindik ifadelerle anlatılmıştır. Aslında, bu bölümde yer alan ve yayımlanırken fark edilemeyen “*Şimdi 1915’lerde değiliz. 85 yıl öncesinin olaylarını, bilimsel verileri bir yana atarak...*” (Kitap, s. 31) şeklinde devam eden bir ifade, bu kısır döngünün nedenini yeterince açıklamaktadır. Zira, dikkat edilecek olursa kitabın yayınlandığı tarihte (2006) 1915 olaylarının üzerinden 85 değil, 91 yıl geçmiştir. Demek ki, kitabın bazı bölümleri altı yıl önce kaleme alınmış ve yayına verilirken yeniden gözden geçirilmemiştir.

Kitabın *Ermeniler Ne İstiyor? Başlıklı IV. Bölümü* (Kitap, s. 153-168) ise Ermeni diasporasının 1990’lı yıllardaki bazı faaliyetleri ve Türkiye ile ilgili talepleri gibi tamamen konu dışı hususlardan söz etmektedir. Bu nedenle, konu bütünlüğünü bozmaktan başka bir işlevi bulunmayan bu bölümün içeriği hakkında ayrıca bir değerlendirme yapılmayacaktır. Ancak yeri gelmişken küçük bir hatırlatmada bulunulacaktır. Kitabın Ön-söz’ünde Ermeni soykırımını tanıma kararı alan ülkelerin isimleri sıralanmıştır (Kitap, s. 6). Hatta bu isimler kitabın arka kapağındaki tanıtım yazısına da aynen aktarılarak iyice ön plâna çıkarılmıştır. Fakat bu isimler, dikkatle incelendiğinde listesinin bir hayli eksik olduğu fark edilmektedir. Örneğin, İsveç (29 Ocak 2000), İsviçre (16 Aralık 2003), Slovakya (30 Kasım 2004), Hollanda (5 Aralık 2004) ve Almanya (16 Haziran 2005) parlamentoları da Ermeni soykırımını tanıma kararı aldıkları hâlde bu ülkelerin isimleri zikredilmemiştir. Kitabın tanıtım yazısına konulurken bile bu durumun fark edilememiş olması, Ermeni diasporasının çalışmaları hakkında yeterli bilgiye sahip olunmadığına dair küçük bir işaret sayılabilir. Zira bilindiği üzere parlamentolar, bu kararları Ermeni diasporasının ısrarlı çalışmaları sonucunda almaktadırlar.

Van’da Ermenilerin Yaptığı Katliam ve Zulümler başlıklı *III. Bölüm* (Kitap, s. 113-153), her ne kadar içerik açısından kitabın adıyla uyum içerisinde ise de mevcut yapısıyla daha çok *ekler* bölümünü andırmaktadır. Bu bölümde, Ermeni çetelerinin Van bölgesindeki saldırılarına ve katliamlara

rına tanık olmuş bazı kişilerin ifadelerini ihtiva eden birtakım arşiv belgeleriyle² (Kitap, s. 114-144), yine bu katliamların tanıklarından İbrahim SARGIN'la yapılan bir röportaj (Kitap, s. 144-153), hiçbir değerlendirmeye tâbi tutulmadan aynen yayımlanmıştır. Oysa zaten daha önce yayımlanmış oldukları belirtilen bu röportaj ve belgeleri yeniden yayımlamak yerine, bunlar üzerinde inceleme yapmak ve söz konusu saldırı ve katliamların, bölgenin demografik yapısını değiştirmeyi amaçlayıp amaçlamadığı ya da bir Ermeni devleti kurma projesiyle herhangi bir ilgisinin bulunup bulunmadığı gibi akla gelebilecek bazı soruları, bu belgeler ışığında sorgulamak şüphesiz daha anlamlı olurdu. Bu yola başvurulmadığına göre yapılabilecek en mantıklı şey katliam ve saldırılara örnek teşkil eden bir veya birkaç belgeyi *Ekler* bölümüne ilâve edildikten sonra bu bölümü bütünüyle kitaptan çıkarılabilir.

Böylece kitabın dört ana bölümünden geriye bir tek bölüm kalmaktadır; o da *Van'da Ermeni İsyanı* başlıklı *II. Bölümdür* (Kitap, s. 35-113). 78 Sayfadan oluşan ve diğer bölümlere oranla daha hacimli olan bu bölüm, tüm eksikliklerine rağmen kitabın konusunu teşkil eden Van'daki Ermeni olaylarının incelendiği tek bölümdür. Daha ziyade ATASE Arşivi belgelerine dayanılarak hazırlanan bu bölümde, 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Ermenilerin Van bölgesinde yoğunluk kazanan isyan hazırlıkları, isyanın başlaması, isyancılar tarafından ele geçirilen Van şehrinin Rus birliklerine teslim edilmesi ve son olarak, şehrin yeniden Türk hakimiyetine alınışı anlatılmıştır.

Bu anlatım sırasında iki hususun ön plâna çıkartıldığı hemen dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi; isyan hazırlıkları sırasında, Osmanlı Ermenileri ile Rus Hükümeti arasındaki yakın işbirliğinin şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya konulmuş olmasıdır (Kitap, s. 38-54). Bu tespit, 1915 Van isyanının perde arkasındaki yabancı parmağına ışık tutmak açısından son derece önemlidir. Diğer husus ise bu olayların cereyan ettiği dönemde Ermeni çetelerinin bölgenin Müslüman halkına yönelik yağma ve katliamlarına vurgu yapılmasıdır (Kitap, s. 79-113). Bu vurgu, soykırım yapmakla suçlanan bir halkın aslında katliama uğradığını göstermek bakımından önemlidir. Ancak, konuyla ilgisi olmayan bazı belgelerin, hiç gerek yokken, Müslüman ahalinin katledildiğine dair delil olarak gösterilmesi, bu tezin inandırıcılığını zayıflatmaktadır. Örneğin, Fran-

² Aynı belgeler; T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün web sitesinde de yayımlanmaktadır. Bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr>, Erişim 2006.

sız Askerî Arşivi'nden alındığı belirtilen 28 Nisan 1919 tarihli bir belgeden, Ermenilerin Van ve çevresinde yaptıkları katliamlara delil teşkil etmek üzere uzun bir alıntı yapılmıştır. Ancak bu alıntıda, Ermenileri katliam yapmakla suçlayabilecek en küçük bir ifade bulunmadığı gibi, tam tersine, Müslüman halka yönelik en büyük katliamları gerçekleştiren *Antranik, Dro, Hamazasp ve Keri gibi katillerden milli kahramanlar olarak söz edilmektedir* (Kitap, s. 112-113).

Aynı şekilde, Bitlis valiliğinin 21 Şubat 1915 tarihli bir raporu (Kitap, s. 50-51) ile Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 25 Şubat 1915 (Kitap, s. 51-52) ve Alman General Bronzart'ın 18 Mart 1915 tarihli emirleri de Ermenilerin halka yönelik katliamlarına kanıt olarak sunulmuştur. Oysa, Ermenilerin isyan hazırlıklarından ve güvenlik güçleriyle girdikleri birtakım çatışmalardan söz eden, bu belgelerin hiç birinde halka yönelik katliamlardan söz edilmemektedir. Nitekim katliam belgesi olarak gösterilen Bronzart'ın emri aynen şöyledir: "...*Küçük bir jandarma müfrezesi Maraş ile Zeytun arasında 30 kişilik bir Ermeni çetesi saldırısına uğrayarak 6 erin şehit olduğu ve iki jandarma koruyuculuğunda Zeytun'a gelmekte olan acemi erlerin Zeytun ahalisi tarafından bir kilisede hapsolüdüğü anlaşıldığından...Ermenilerin yerleşim merkezlerinden geçecek bu gibi müfrezelerin de yeteri kadar kuvvetli teşkili gereği genelge ile duyurulur...*" (Kitap, s. 69-70).

Yine Müslüman halka yönelik katliamlardan söz edilirken abartılı ifadeler kullanılmıştır. Örneğin, "Bu isyan sırasında Van şehrinde(n) 10.000; köy ve kasabalardaki halktan da 20.000 kadar Türk göç etmiş; ancak göç sırasında bunlar, Ermeni çetelerinin kurbanı olmuşlardır." (Kitap, s. 106) şeklindeki bir cümle ile göç edenlerin tümünün Ermeni çeteleri tarafından öldürüldüğü ifade edilmişken, birkaç satır sonra, yine aynı sayfada: "...Sağ kalan Türk göçmenleri hükümet tarafından Siirt, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Antep, Silvan, Siverek, Adana gibi şehir ve kasabalara yerleştirildiler..." denilerek, yukarıdaki ifade ile çelişilmektedir. Van vilâyetinden göç edenlerin sayısı resmî kayıtlara göre 102.808 dir. Hatta göç edenlerin yarısına yakını bu kayıtlara geçirilemediğinden gerçek rakam 200.000³ kişi civarındadır. Bunların da yüzde kırkından fazlası (yaklaşık

³ Osmanlı Devletinin 1914 tarihli nüfus istatistiğine göre Van vilâyetinin Müslüman nüfusu 179.380 dir (Bkz. *Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri 1914-1918*, I, Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, s. 623' den ATASE Arşivi, BDH, Kls.: 265, Dos.: 1094, Fih.: 2-7). Ancak Van vilâyetinin yerinde yaptığı bir incelemeye göre bu sayı aslında 300.800 dür (Bkz. BOA,

80.000 kişi) Ermeni çetelerinin saldırıları ya da kötü hayat şartları nedeniyle hayatını kaybetmiştir⁴. Tüm gerçekliği ile ortada duran bu trajedinin, bu tür duygusal ve çelişkili ifadelerle şüpheli hâle getirilmesinin soykırım iddialarıyla mücadelede artı puan sayılmayacağı muhakkaktır.

Bölümler hakkında verilen bu izahattan sonra kitabın bazı önemli konuları atladığı daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Van'ın işgal altında kaldığı döneme (1915-1918) hiç temas edilmemesi ve Türklerin çekilmesinden sonra burada kurulan yeni yönetim hakkında verilen bilginin, *hangi kaynaktan alındığı dahi belli olmayan* şu iki paragraftan ibaret olması elbette önemli bir eksikliktir:

“Ashnda, daha Ruslar gelmeden önce, Türklerin Van'ı terk etmelerinden hemen sonra Ermeniler Van'da bir yönetim oluşturdular. Ermeni çetecilerinden Aram bu yönetimin başına geçmişti. Van'ın yeni yöneticisi olan Aram, Rus birliklerinin başında Van'a giren general Nikoleyev'i şehirde karşılamış ve şehrin yöneticisi olarak şehrin anahtarlarını generale vermişti. Bu olaydan iki gün sonra Rus generali Nikoleyev, Van'da Ermenilerin ortaya koyduğu yeni oluşumu, Van Ermeni Vilâyeti Hükümeti ve Aram'ı da bu yeni hükümetin Valisi olarak resmen tanıdı ve ilan etti.” (Kitap, s. 86)

“...Ermeniler, Van isyanının daha ilk günlerinde bir bildiri yayınlayarak askerlikle ilgisi olmayan suçları araştırmak ve incelemek için bir “Adli İşler Komitesi” kurmuşlardı. Bu komite her günün belirli beş saati içinde Karabet Şervanyan'ın evinde, bütün şikâyet ve iddialara bakmaya başlamıştır. Van'daki Ermeniler, yeni bir adli örgüt kurmakla, burada egemenliği üzerlerine almış olduklarına inanmışlardı...” (Kitap, s. 104).

Van'da Ermeni Devleti Denemesi adlı bir kitapta bu konunun yukarıdaki iki paragrafta anlatılmış olması kaçınılmaz olarak şu anlama gelmektedir: *Ya kitabın adı yanlış seçilmiştir, ya da kitabın içeriği seçilen isme göre işlenememiştir.* En azından, yeni yönetimin idarî statüsü (bağımsız bir devlet mi, otonom bir idare mi, yoksa doğrudan doğruya Rus Çarlığına bağlı bir vilâyet mi) açıkça ortaya konulmalı, yönetim anlayışının temel özellikleri belirlenmeli, ne kadar devam ettiği ve hangi nedenlerden dolayı nihayet bulduğu belirtilmeliydi. Yine, bu yönetimin Rus Hükümetiyle

DH.SN.THR, Dos. No: 82, Bel. No: 55, Lef. 16, Van Vilâyetinden Dahiliye Nezaretine Telgraf, 3 Teşrinisani 1334).

⁴ Tuncay Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi/ Vilâyât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Ankara: Babil Yayıncılık, 2004, s. 36, 38.

ilişkileri sorgulanmalı ve Büyük Ermenistan projesini, Rusya'nın çıkarları açısından tehlikeli gören Çar yönetiminin Osmanlı Devleti'nden alınan toprakları Ermenilere bırakmamak için bu toprakları Rus Kazaklarıyla kolonize etme projesinin⁵ Van bölgesindeki etkilerinden söz edilmeliydi.

Kitap, *neden Van ve neden Van'da Ermeni devleti denemesi?* gibi çok önemli bir konuda daha sükut etmektedir. Her ne kadar, Van'ın isyan merkezi olarak seçildiği belirtilmekte (Kitap, s. 63, 67) ise de bu durumun hangi nedenlerden kaynaklandığına hiç değinilmemektedir. Hâlbuki, Ermenilerin Van bölgesindeki faaliyetlerini inceleyen kitap ve makalelerin⁶ birkaç tanesi incelenebilseydi, bu vilâyetin şu iki özelliğinden dolayı isyan merkezi olarak seçildiği anlaşılacaktı:

1. Osmanlı ülkesinin diğer kesimlerine oranla daha yoğun bir Ermeni nüfusuna sahip olan Van vilâyeti muhtemel bir isyan için potansiyel oluşturmaktaydı.
2. O zamanlar Rus nüfuzu altında bulunan İran'la komşu olan bu vilâyet, Çar Hükümeti'nce, Kafkasya Ermenileriyle Türkiye Ermenileri arasında bir bağlantı noktası olarak düşünölmektedir.

⁵ Proje hakkında geniş bilgi için bkz. T. Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi...*, s. 24-31.

⁶ Örneğin; Faiz Demirođlu, *Van'da Ermeni Mezalimi (1895-1920)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1985; *Ermeni Olayları Sempozyumu (Van, Bitlis, Muş 1-2-3 Nisan 1985)*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, 1986; *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu (Van 2-5 Nisan 1990)*, Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, 1990; Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İşyanları (1896-1916)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994; Tuncay Ögün, "Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü*, XXXIX/462 (Ekim 2001), s. 590-606; Aynı Yazar, "1915 Van İşyanı Tehcir Kararının Nedeni mi Sonucu mu?", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II, Ankara: ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2003 (s. 135-144); Hüseyin Çelik, "1915 Görgü Tanıklarınca Van ve Çevresinde Ermeni Olayları", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, (edi. T. Ataöv), Ankara: TBMM Yayını, 2002; Aynı Müellif, *Van'da Ermeni mezalimi : Görenlerin Gözleriyle*, Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, (tarih yok); Hasan Oktay "Ermeniler ve Van İhtilâl Örgütü (1896-1915)" *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5 (Bahar 2002), s. 84-137 ; Aynı Yazar, "Taşnak Partisi Van Şubesinin 5. Kongresi", *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II/38, Ankara 2001, s. 822-831; Aynı Yazar, "Ermeni Komitacıların Katlettiği Van Valisi Ali Rıza Paşa ve Türküsü", *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II/38, Ankara 2001, s. 832-838; Aynı Yazar, "Van Belediye Reisi Kapamacıyan Efendinin Ermeni Taşnak Komitesi Tarafından Katline Dair", *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II/38, Ankara 2001, s. 839-845; Şenol Kantarcı, "Van'da Ermeni İşyanları (1896-1915)", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 5 (Haziran 2002), s. 138-167.

Doğu Anadolu üzerinden İskenderun körfezine ulaşmak isteyen Ruslar, bu nedenle 1870'li yıllardan itibaren, Van'daki Ermenileri Osmanlı Devletine karşı örgütlemeye başlamışlardır. Böylece Osmanlı topraklarındaki Ermeni ihtilâl örgütleri ilk defa Van vilâyetinde kurulmuş ve kısa zamanda da önemli bir güce erişmiştir. Van vilâyeti, 1915 yılında işte bu konumu ve Rus-Ermeni ilişkilerinin yaklaşık elli yıllık tarihsel derinliği nedeniyle isyan merkezi olarak seçilmiştir.

Oysa kitap, vilâyetin bu jeopolitik konumundan söz etmek yerine, Van bölgesindeki dağ ve geçit adlarıyla Van gölünün eni, boyu ve yüz ölçümüne ait bazı rakamlardan ibaret bir takım coğrafi bilgiler vermekle yetinmiştir (Kitap, s. 35). Van bölgesindeki ihtilâl komitelerinin 1915 öncesi çalışmalarına ise (1908 II. Meşrutiyet'in ilânından sonraki ara dönem hariç) hiç değinilmemiştir (Kitap, s. 38-54). Hatta 1915 Van isyanının, 1896 tarihli Ermeni isyanından sonraki II. Van isyanı olduğu bile gözden kaçırılmıştır. Hâlbuki, Ermeni literatüründe ihtilâlcilerinin babası olarak anılan 1820 Van doğumlu Mığırdıç Hrimyan'ın 1858 yılında Varak manastırında *Van Kartalı* (Ardzvi Vaspurakan) adlı bir gazete yayımlamasıyla başlayan ve yarım asırdan fazla devam eden bu isyan ve ihtilâl sürecini bilmeden 1915 olaylarını anlamak imkânsızdır. Yine bu olayları doğru algılayabilmek için buradaki Ermenilerle çok sıcak ilişkiler kuran Batılı Hristiyan misyonerlerin de bu sürecin önemli bir parçası olduğunu bilmek gerekir.

Kitabın asılsız soykırım iddialarına karşı gerçekleri belgelerle ortaya koymak amacıyla hazırlandığı yukarıda ifade edilmişti. Böyle bir kitabın, doğal olarak önce bu iddiaları etüt etmesi, bunların hangi kaynaklara dayandırıldığını tespit etmesi ve ardından da belgelerle cevaplandırması beklenirdi. Fakat bu kitapta, 1915 Van olaylarının soykırım iddialarıyla herhangi bir ilgisi var mıdır, şayet varsa bu iddiaları kimler hangi gerekçelerle öne sürmektedirler gibi en basit sorulara bile cevap bulmak imkânsızdır. Oysa, soykırım tezini savunanların kutsal kitabı (!) *Mavi Kitap*'ta⁷ ya da *Morgenthau*'nun anılarında⁸ Van olayları nasıl değerlendirilmiştir, bu hadiseler sırasında Van'da bulunan ABD'li misyoner Clarence D. Ussher'in, *Atom Egoyan*'ın 1915 Van olaylarını acımasız bir Ermeni soykı-

⁷ James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, I (çev. A. Güner), İstanbul: Pencere Yayınları, 2005, s. 183, 242.

⁸ Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü* (çev. A. Tuygan), İstanbul: Belge Yayınları, 2006.

rımı olarak işlediği *Ararat* filmine de esin kaynağı olan anılarında⁹ hangi iddialar yer almaktadır, yine aynı tarihlerde, Van'da bulunan ABD'li misyonerlerin American Board arşivindeki raporlarında neler yazılıdır¹⁰, soykırım tezini savunan Ermeni ya da Batılı bilim adamları Van olaylarını nasıl değerlendirmektedirler. Ermeni diasporasının iddiaları paralelinde konuşan bazı Türk bilim adamları, Van olaylarını hangi nedenlerle Ermeni soykırımının bir parçası olarak görmektedirler gibi, daha bir çok konuya vâkıf olmadan hangi soykırım iddialarına cevap verilmek istenmektedir, anlaşılamamıştır.

Hâl böyle olunca soykırım iddialarına karşı bir antitez geliştirilememiştir. Aynı şekilde, 1915 Van olayları bağımsız bir tez oluşturabilecek tutarlılıkta da ortaya konulamamıştır. Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere bu durum, eldeki belgelerin yanlış bağlamda değerlendirilmesi, kaynaklardaki farklı verilerin analiz edilememesinden ve bazı kaynaklara tam anlamıyla hakim olunamamasından kaynaklanmaktadır.

Arşiv belgeleri, tarih çalışmalarının en güvenilir kaynakları arasında yer alırlar. Ancak bu belgelerin, bilerek ya da bilmeyerek gerçek anlamlarının dışında yorumlanması bu güveni kaçınılmaz olarak zedeler. ATASE Arşiv belgelerinin sıklıkla referans olarak gösterildiği bu kitapta da söz konusu duruma örnek teşkil edebilecek bazı yaklaşımlar dikkat çekmektedir: Örneğin, Enver Paşa'nın Ermeni Patriğine yazdığı 07.04.1915 tarihli bir belgede "...*Yabancıların kandırmalarına uyan bazı akılsızlar, yazık ki, vardır. Bunların gönüllerindekini meydana çıkarmak için kaba yollara baş vurdıkları meydandadır. Bunlara karşı hükümetçe, terbiye için, sert davranılmamasında, Osmanlı vatanının korunması için, esef olunur ki zorunluluk hasıl oluyor ...*" ifadesi yer almaktadır (Kitap, s. 74). Bu ifadenin ardından ise Paşa'nın görüşünü desteklemek amacıyla şöyle bir gerekçe sunulmaktadır: "...*Ashında, doğrusu Enver Paşa'nın değerlendirmesiydi. 1915 Yılı mart ayı sonlarında Ermenilerin bir tek Van ve civarında değil; Kars, Ardahan bölgesinde, Sivas vilâyetinde büyük olaylara girdiği ve Müslüman bölge halkından on binlercesini katlettiği bir gerçektir...*" (Kitap, s. 74). Bu tespitin ardından da yine bir arşiv belgesinden, Ermenilerin Kars ve Ardahan bölgesindeki katliamlarını gösteren bir alıntı yapılmıştır (Kitap, s. 74). Dikkatle incelendiğinde, bu yaklaşımın Enver Paşa'yı desteklemek yerine aslında suçlamakta

⁹ Clarence D. Ussher, *An American Physican in Turkey*, Boston 1917

¹⁰ American Board (ABCFM) arşiv belgelerinin mikro filmleri Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

olduğu görülür. Çünkü o tarihte *Kars ve Ardahan Rus egemenliği altında* bulduklarından Rus vatandaşı Ermenilerin kendi ülkelerindeki cürümlerinden dolayı, Osmanlı vatandaşı Ermenilerinin cezalandırıldığı gibi hukuk dışı bir durum ortaya çıkmaktadır.

Kitabın birinci bölümünde de benzer bir durum görülmektedir. 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın 3 Temmuz 1915 tarihinde Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya çektiği telgraftaki şu ifade: "...4'ncü Ordu mıntıkları dâhilinde göç ettirilen Ermenilerin mal, can ve namuslarının tamamen muhafazasını temin için tarafımdan lâzım gelenlere en kat'î emirler verilmiştir. Diğer mıntika ve vilâyetlerde de meseleye lüzumu kadar ehemmiyet verdirmek ve göç ettirilen Ermenilerin güvenliklerinin sağlanması ve her türlü tecavüzden korunmalarını temin için bilhassa taraf-ı devletinizden kesin ve şiddetli emirler verilmesini istirham eyerim..." Osmanlı yöneticilerinin göç sırasında titiz davrandıklarına dair delil olarak sunulmaktadır (Kitap s. 25). Oysa Paşa, bu ifadeyle göç ettirilen Ermenilerin güvenliklerinin sağlanması hususuna diğer bölgelerdeki yöneticilerin kendisi kadar önem vermediklerine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Cemal Paşa'nın hassasiyetini gösteren bu belgenin, Osmanlı yöneticilerinin tümüne teşmil edilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Zaten, Paşa anılarında, bu konudaki görüşlerini şüpheye yer bırakmayacak şekilde belirtmiştir:

"...1915 Tehciri esnasında yapıldığını duyduğum cinayetler cidden nefrete şayandır. Fakat Ermenilerin ihtilâl esnasında Türk ve Kürtler aleyhine yaptıkları cinayetler de alçaklık ve fecaatte bundan aşağı değildir. Bütün bu cinayetlerin sebebi her ne olursa olsun bunların menine çalışılması icap ederdi. Hükümet Ermeni cinayetlerinden Türk ve Kürt ahaliyi ve Osmanlı ordusuyla Osmanlı siyâsi mevcudiyetini korumak için tehciri acil ve müessir bir çare gibi telakki etti. Fakat bunun neticesinde Kürt ve Türk cinayetlerine sebepler hazırladı. Acaba bunun başka çaresi yok muydu? Tehcir sırasında muhacirlerin tecavüzden korunması mümkün değil miydi? Bunu tehcire karar verenlerle onu idare edenlerin açıklamalarından anlayacağız. Her hâlde ben iddia ediyorum ki, Kendi ordumun mıntikasından Ermenilerin geçmesi sırasında bazı tek tük vakalar müstesna olmak üzere muhacirlere tecavüz edilmesine katiyen müsaade etmedim..."¹¹

Kaynaklardaki verilerin ciddî bir analize tabi tutulmamasından kaynaklandığı anlaşılan çelişkili ifadelerle de rastlamak mümkündür. Birkaç örnek vermek gerekirse:

¹¹ Cemal Paşa, *Hatrat* (haz. M. Martı), İstanbul: Arma Yayınları 1996, s. 372.

Van'ın Türk hakimiyetinden çıkışına dair üç farklı tarih verilmiştir. Önce, 17 Mayıs 1915 günü isyancı Ermenilerin eline geçen şehre 20 Mayıs'ta Rus askerlerinin hakim olduğu belirtilmiştir (Kitap s. 86). Daha sonra "...*Van'da kalan az sayıdaki halk ve asker ancak mayıs ayı sonuna kadar tutunabilmiş, Mayıs sonunda Van şehri düşmüştür...*" (Kitap s. 101) denilerek Mayıs ayının sonunda karar kılınmıştır. Ancak birkaç sayfa sonra vazgeçilerek, "*16 Mayıs 1915'de Rus birlikleri Van'a girmiş ve hem gönüllü Ermeniler hem de isyan eden Anadolu Ermenilerinin yardımıyla Türk halkının göç ettirildiği Van'ı ele geçirmişlerdir. 20 Mayıs 1915'de ise Van ve civarının Ruslar tarafından işgali tamamlanmıştır...*" ifadesine yer verilmiştir (Kitap s. 106). Dikkat edilecek olursa kararsızlık sadece Van'ın ele geçirildiği tarih konusundan ibaret değildir. Kaynak gösterilmeden verilen yukarıdaki malumata göre şehrin ilk önce Ermeniler tarafından mı yoksa Ruslar tarafından mı ele geçirildiği konusunda da netlik yoktur.

Şehrin, ilk önce Ermeniler tarafından ele geçirildiği gibi herkesin ittifakla kabul ettiği bir hakikatin, herhangi bir kaynağa atıfta bulunmadan tartışılır hâle getirilmesi, yanlış çıkarımlara yol açabilecek türden bir hatadır. Zira, etrafı surlarla çevrili Van kalesi gibi müstahkem bir mevkiin isyancı Ermeniler tarafından ele geçirilebilmiş olması, burada iyi organize edilmiş bir isyan hareketinin mevcudiyetini göstermektedir. Şehrin, Rus birliklerinin yardımcıları sayesinde ele geçirildiği gibi gerçek dışı bir iddia ise isyancı Ermenilerin cürümlerini gizleme gayreti içerisinde olanlardan başka kimsenin işine yaramayacaktır

Van şehrindeki isyancı Ermeni güçlerinin miktarı hakkında da birbirinden çok farklı rakamlar verilmiştir. Önce, Van valisinin 20-21 Mart 1915 tarihli bir yazısına istinaden vilâyet genelindeki isyancıların 2.000 kişiden fazla olduğu belirtilmiş (Kitap s. 71), ardından bu defa kaynak belirtilmeden, 15 Nisan 1915'ten itibaren çevredeki çetelerin de gelmeleri üzerine şehir merkezindeki isyancı sayısının 10.000'leri aştığı gibi çok genel bir rakam verilmiştir (Kitap s. 81). Bundan iki sayfa sonra ise *Mavi Kitap*'ın Fransızca çevirisine atıfta bulunularak: "...*Van kalesini kuşatan Ermeni çete reisi Aram'ın emrindeki kuvvetlerin 30.000'den fazla olduğu tahmin ediliyor...*" (Kitap s. 83) şeklinde daha kesin bir rakam verilmiştir. Bu ifadeden birkaç satır sonra ise şehirde 700 isyancının bulunduğu belirtilmiştir. Üstelik, önceki sayılardan çok farklı olan bu rakam, o sırada isyancılara karşı şehri korumakta olan Van Valisi Cevdet Bey'in 22-23 Nisan 1915 tarihli raporundan şu şekilde aktarılmıştır: "...*Daha önce de bildirildiği gibi,*

kaleye hücum için şehrin ve köylerin en savaşçı bireylerinden seçildiği anlaşılan ve 700 kadar tahmin edilen iç şehir ihtilâlcileriyle bizzat uğraşmak üzere kaleye gittim...”

Ancak rakamlar arasındaki bu tutarsızlık fark edilememiştir. Hâl-buki, verilen sayılar, kitabın 55. sayfasında da yer alan 1914 tarihli nüfus istatistiği ışığında analiz edilseydi; Van şehrinde 30.000 isyancının bulunamayacağı kolayca anlaşılabilirdi. Zira, bu istatistiğe göre Van ve Hakkari sancaklarından oluşan Van vilâyetindeki toplam Ermeni sayısı 67.792 dir. Bunların yarısının erkek, erkeklerin yarısının da çocuk ya da yaşlı olduğu farz edilecek olursa vilâyet genelindeki toplam yetişkin erkek sayısının yaklaşık olarak 17.000 kişi olduğu görülür. Gerçekten de, Türkçe çevirisi de yayımlanmış olan *Mavi Kitap* incelendiğinde, bu kitaptaki iki farklı belgede geçen 30.000 rakamının isyancılarla ilgili olmayıp, şehirdeki tüm Ermenilerin sayısını ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir¹². Yine aynı belgelerde isyancıların sayısı hakkında ise şu üç kayıt bulunmaktadır: (1) 300 kadar tüfeğe sahip, eğitilmiş 1.500 kişi, (2) 300’ü silâhlı ve az çok eğitim almış, geri kalanı tabanca ve basit silâhları olan siviller olmak üzere 700 kişi (3) İyi durumda 400 tüfeğe ve bu sayının iki katı kadar çeşitli silâhlara sahip ...¹³ Görüldüğü gibi bu rakamlar Cevdet Bey’in raporundaki sayıya da oldukça yakındır.

Gönüllü Ermeni birliklerinin sayısına dair verilen rakamlarda da dikkat çekici tutarsızlıklar vardır. İlk başta bu birliklerin dört taburdan ibaret oldukları ve sayılarının da 25.000’den fazla olduğu yazılmıştır (Kitap s. 36). Buna göre her taburun ortalama mevcudu 6.250 kişidir. Ancak ilerleyen sayfalarda aynı konuya yeniden değinildiğinde bu kez de birliklerin 1.000’er kişiden oluştuğu ifade edilmiştir (Kitap s. 57). Daha sonra ise mevcut iyice düşürülerek taburların 300-400 kişiden ibaret oldukları belirtilmiştir (Kitap s. 60). Böylece başlangıçta 25.000 kişiden oluştuğu belirtilen Gönüllü Ermeni Birliğinin toplam mevcudu en sonunda 1.400 kişiye kadar düşmektedir. Türk topraklarından Rusya’ya kaçan Ermenilerin teşekkül ettikleri bilinen bu birliklerin sayısı, Osmanlı Ermenilerinin Ruslarla yaptıkları işbirliğinin, hangi boyutlarda olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

¹² J. Bryce-A. Toynbee, *age.*, I, 189, 191, 207.

¹³ *Aynı Eser*, s. 189, 224, 237. Aşırı duygusal üslubuyla dikkat çeken başka bir belgede ise 13.000 kadar Ermeni gencinin gece-gündüz silâh altında bulunduğu ifade edilmiştir. Bkz. *Aynı Eser*, s. 207-208.

Bu tür tutarsızlıkların yanında kitapta birtakım bilgi hatalarına da rastlanmaktadır. Örneğin, Ermeni tehcirinin 23 Mayıs 1915 tarihinde başladığı ifade edilmektedir (Kitap s. 22). Yani buna göre tehcir emri Van'ın Rus işgaline uğramasından sonra verilmiştir. Oysa Osmanlı arşiv belgeleri tehcirin, Van'daki çarpışmaların şiddetle devam ettiği 9 Mayıs 1915 tarihinde, Talat Paşa'nın Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerine gönderdiği birer şifre emirle başladığını göstermektedir¹⁴. Ermeni sorunuyla ilgili tartışmaların daima merkezinde yer alan tehcir uygulamasının hangi tarihte başladığı bilinmeden, doğal olarak bu kararın hangi nedenden ötürü alındığı da kesin olarak tespit edilemez. Nitekim uygulamasının Van'ın işgalinden sonra başladığı zannedildiğinden, tehcir emrinin Van vilâyetinde ne ölçüde uygulanabildiği ya da o sırada devam etmekte olan isyanın gidişatı üzerinde nasıl bir etki yarattığı üzerinde durulmamıştır.

Kaynaklar hakkında yeterince bilgi sahibi olunmaması başka hatalara da yol açmıştır. *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilâliyesi/İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra* adlı çok bilinen bir kitabın kullanım şekli bu konuda ilginç bir örnek oluşturmaktadır. 1916 Yılında İstanbul'da basılan bu kitap¹⁵, 1917 yılında da Fransızca'ya çevrilerek yayımlanmıştır¹⁶. Eserin her iki nüshası da kitabın kaynakçasında yer almaktadır. Ancak bu nüshaların aynı eser olduğu anlaşılmadığından iki farklı kaynak gibi kullanılmışlardır. Bu nedenle, eserin Fransızca nüshasından Türkçe'ye çevrilen bazı alıntılarının yanına Fransızca metinlerini de koymak gibi tuhaf bir durum ortaya çıkmıştır (Kitap, s. 87-95, 101-104). Belki de, batı dillerindeki eserlerin daha fazla rağbet göreceği düşüncesiyle, eserin Türkçe orijinal nüshası dikkatlice incelenmemiş ve sonuçta bu durum ortaya çıkmıştır. Nitekim, eserin Fransızca çevirisine birçok kez atıf yapılırken, Türkçe baskısı sadece bir kez referans olarak gösterilmiştir¹⁷.

¹⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1995, s. 14'den BOA. DH. ŞFR, nr. 52/282.

¹⁵ Bu kitabın transkribe edilmiş ya da günümüz Türkçe'sine aktarılmış farklı baskıları da mevcuttur. Bkz. *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilâliyesi-İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra* (haz. H. E. Cengiz), Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1983; *Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilâl Hareketleri- Meşrutiyetten Önce ve Sonra* (haz. M Kanar), İstanbul: Der Yayınları, 2001.

¹⁶ *Aspiration et Agissement Revolutionnaires des Comites Armeniens Avant et apres la Proclamation de la Otoman*, İstanbul 1917.

¹⁷ Kitabın ismi, *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı Milliyesi* (doğrusu=İhtilâliyesi) şeklinde yazılmış olup baskı yeri ve tarihiyle ilgili de iki farklı kayıt bulunmaktadır. (Kitap, 43-217).

Orijinal Türkçe metnin önce Fransızcaya, ardından tekrar Türkçeye çevrilmesi gibi bilimsel araştırma tekniklerine aykırı olan böyle dolambaçlı bir yolun takip edilmesi, çeviri hatalarından kaynaklanan bazı bilgi yanlışlıklarına yol açmıştır: Örneğin, eserin Türkçe nüshasında; Osep isminde bir öğretmenin yakalanması üzerine *Van'ın Çatak kazasında başlayan isyanın önce Gevaş'a, oradan da Van şehir merkezine* sirayet ettiği belirtilmektedir¹⁸. Oysa, eserin Fransızcasından yapılan çeviriye göre; Osep'in Çatak ilçesinde tutuklanması üzerine *Van'da başlayan isyan, kısa süre sonra Van'ın Gevaş ilçesine* de sıçramıştır (Kitap, s. 70). Böylece aslında civar kazalarda başlayarak şehir merkezinde odaklanan isyanın, şehir merkezinde başlayarak çevre kazalara yayıldığı ifade edilmiştir. Yine bu kitaptan alınan bazı bölümlerde, Rumî ve Miladî takvimler arasındaki 13 günlük farkın dikkate alınmaması kronolojik bir karmaşaya yol açmaktadır. (Kitap, s. 87-89).

Son olarak, kitabın *Ekler* ve *Kaynakça* bölümlerindeki bazı teknik aksaklıklardan da kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bilindiği gibi bilimsel çalışmalarda, bilginin kaynağını belirtmek temel kuraldır ve kaynağı belli olmayan bilgiye asla itibar edilmez. Kitabın *Ekler* bölümünde bu temel kurala riayet edilmediği görülmektedir. *Van Ermeni İsyânına ait Bazı Belgeler* alt başlığıyla verilen *Ekler-1* kısmına (Kitap s. 169-200) transkripsiyonlarıyla birlikte birtakım Osmanlıca belgeler konulmuştur. Ancak, bu belgelerin hangi kaynaktan alındığı belirtilmemiştir. Gerçi, biraz dikkatle incelendiğinde bu belgelerin, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi'nin* çeşitli sayılarında yayınlanmış olan ATASE arşivi belgelerinden aynen kopya edilerek alındığı fark edilmektedir¹⁹. Ancak tüm okuyucuların bunu fark etmesi de beklenmemelidir. *Ekler-2* Bölümüne ise *Ermenilerin günümüzdeki isteklerini gösteren Fransızca bazı yayınların fotokopileri* ibaresi altında yine kaynağı belirtilmeden bazı Fransızca metinler konulmuştur (Kitap s. 201-212). Nereden alındıkları ya da kime ait oldukları anlaşılamayan bu metinlerin mevcut hâliyle hiçbir değer ifade etmeyeceği açıktır.

¹⁸ "...Şatak (Çatak)'da... Oseb isminde bir muallimin der-desti sebebiyle zuhûr eden isyân Gevaş kazâsına da sirâyet etdi...Gevaş, Şatak, Havasur, Timar'daki isyânlar dolayısıyla ta'kibât için vilâyet merkezinden kuvvet ifrâz olduğunu bilen ihtilâlciler Van'da da – Hâmid Ağa Kışlası'nda- bulunan müstakil bölüğe ve Ermeni mahallelerini muhât olan jandarma ve milis karakollarına ateş açtılar..." Bkz. *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilâliyesi-İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra* (haz. H. E. Cengiz, Ankara 1983, s. 262.

¹⁹ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 81 (Aralık 1982) , 84 (Mart 1984) , 86 (Nisan 1987).

Kaynakça bölümüne bakıldığında, ATASE ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Burada, orijinal arşiv kayıt numaraları ile birlikte sıralanmış toplam altmış adet arşiv belgesi yer almaktadır (Kitap s. 214-216). Ancak, küçük bir inceleme yapıldığında bu belgelerin de (belki gözden kaçan birkaç tanesi dışında), tıpkı *Ekler* bölümündekiler gibi, kitabın basıldığı tarihten yıllar önce transkribe edilerek yayınlanmış oldukları anlaşılmaktadır²⁰. Belgelerin daha önce yayınlanmış olduklarının belirtilmesi teknik açıdan bir zorunluluk olduğu hâlde, sanki bu durum özellikle saklanmaktadır. *kitap, dergi ve makalelerle* ilgili bölüme metin içerisinde atıfta bulunulmayan, dolayısıyla dipnotlarda da yer almayan bazı eserler ilâve edilmiştir (Kitap s. 217-218)²¹. Bazı kitaplar ise, kitap künyelerinin yazımında uygulanan farklı metotlar nedeniyle tekrarlanmıştır. Örneğin, *Mavi Kitap*'ın Fransızca çevirisi iki farklı eser gibi gösterilmiştir:

1. le Traitement des Armeniens dans l'Empire Ottoman (1915-1916). Livre Bleu du Gouvernement Britannique, Paris, 1987
2. Livre Bleu du Gouvernment Britannique, Paris, 1987.

Tabii ki, her iki yazım şeklinin de doğru olmadığını söylemeye gerek yoktur²².

Sonuç olarak kitabın bütünü hakkında bir değerlendirme yapılacak olursa bu eserin, Ermeni sorunun çözümüne ya da soykırım iddialarına

²⁰ ATASE Arşivi belgeleri için bkz. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 81 (Aralık 1982), 83 (Mart 1983), 84 (Mart 1984), 86 (Nisan 1987); *Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri 1914-1918*, I, II, Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi*, I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1995 (Bu eser daha sonra farklı isimle yayınlanmıştır: *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)*, I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2001); *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1995. Bu kitaplar, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün web sitesinde de yayınlanmaktadır. Bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr>, Erişim 2006.

²¹ Örneğin, Lepsius, Johannes, *Deutschland Und Armenien 1914-1918*, Postdam 1919; Özçelik, İsmail, *Ermeni Sorunu ve Gerçekler*, Ankara 2005; Özgiray, Ahmet, "1915 Yılında Haziran-Temmuz aylarında Ermenilerin Van'da kurduğu Otonom Cumhuriyet", *Belgelerin Işığında Ermeni Meselesi Semineri*, Balıkesir Üniv. Sos. Bil. Ens. Yay. Mart 2004.

²² Doğru yazılışı: *Livre bleu du Gouvernement britannique concernant le Traitement des Arméniens dans l'Empire ottoman (1915-1916)*, Paris, 1987 şeklindedir.

karşı yürütülmekte olan bilimsel çalışmalara fazla bir katkı sağlayamayacağı söylenebilir. Aslında Ermeni sorununa dair çalışmaların bir bölümü için de benzer şeyler söylemek mümkündür. Bu durum, bu alandaki çalışmaların, soykırım iddialarına endeksli yapay bir gündemin ürünü olmalarından kaynaklanmaktadır. Soykırım iddiaları dış politika alanında sıkıntı yarattıkça, daha fazla yayın yapılarak sorunların çözüleceği zannedilmektedir. Böyle tepkisel bir yaklaşımla hazırlanan eserler, genellikle yetersiz, kendi içerisinde bile tutarsız ve içerik açısından birbirinin tekrarı olabilmektedir. Hatta bu yaklaşım tarzı, değerli çalışmalarıyla tanınan Sayın Taşkiran gibi deneyimli ve çok saygın bilim adamının bile yukarıda belirtilen umulmadık hatalara düşmesine neden olabilmektedir. Zaten, Sayın Taşkiran'ın kitabı hakkındaki bu eleştiri yazısının öncelikli amacı da şahısları hedef almak değil, bu bakış açısının neden olduğu sorunlara dikkat çekmektir.

Türk bilim adamları öz eleştiri yaparak, Ermeni sorunun çözümüne fazla bir katkı sağlayamayan bu yanlış politikadan bir an önce vazgeçmelidirler. Türkiye'nin kendi tezini dünyaya duyurabilmesi için belki sayıca az ama nitelik açısından daha ikna edici çalışmalara ihtiyacı vardır. Hatta konu çok boyutlu olduğundan aralarında farklı disiplinlere mensup uzmanların da yer alacağı çalışma grupları oluşturulmalıdır. Elbette bu tür ekip çalışmalarının da başarılı örnekleri vardır. Türk Tarih Kurumunun yayınladığı *Ermeniler: Göç ve Sürgün*²³ adlı kitap tüm eleştirilere²⁴ rağmen dikkate şayandır. Çalışmaların bu ivme ile sürdürülmesi Türkiye'nin geleceği açısından şüphesiz daha yararlı olacaktır.

²³ Hikmet Özdemir-Kemal Çiçek-Ömer Turan-Ramazan Çalık-Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayları, 2005.

²⁴ Bkz. Taner Akçam, "Bir Kitap Ya da Bir Cinayetin Anatomisi", *Resmi Tarih Tartışmaları I*, (edi. F. Başkaya), Ankara : Özgür Üniversite Kitaplığı, 2005, s. 137-171.